

ЕЛЕКТРОНСКЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ И БИБЛИОТЕКЕ - ПРЕСЕК СТАЊА

Наташа Васиљевић
Универзитетска библиотека «Светозар Марковић», Београд

Сажетак

Рад полази од дефиниције, карактеристика и могућности е-публикација које показују сложене захтеве пред библиотекаром – у улогама одговорног у набавци тих е-извора или у обуци корисника за њихово коришћење. Аутор подсећа на буран развој е-издаваштва током протеклих пет година, као и на питања која га прате: заштита ауторских права, методе набавке, разни типови лиценци, проблеми инвестирања библиотека било да је реч о претплати на е-издања која се набављају у библиотекама или о е-издањима до којих библиотека долази дигитализацијом јединица из својих фондова. Износи искуства везана за набавку е-публикација у Француској, Швајцарској и Србији са посебним освртом на конзорцијумску набавку. Указује на проблем пораста набавке с једне стране и неадекватну искоришћеност е-извора са друге; затим, на жеље корисника у погледу садржаја е-извора, као и приступа преко јединственог каталога и интерфејса. Проблеми студената у претраживању података указују на потребе да и наставници и библиотекари морају заједно да буду укључени у обуку корисника. Обиљу понуде е-извора информација сучељава селективност и педагошку улогу библиотекара и библиотеке.

Кључне речи: електронске публикација, библиотеке, набавка, коришћење

ELECTRONIC PUBLICATIONS AND LIBRARIES - AN OVERVIEW

Nataša Vasiljević
University Library "Svetozar Marković", Belgrade

Abstract

The paper begins from the definition, characteristics and possibilities of e-publications that indicate complex demands towards a librarian as the responsible person in the acquisition of e-resources or in the instruction of users for their use. The author reminds of a fast development of the e-publishing during past five years, as well as of the questions following it: copyright protection, acquisition methods, different types of licenses, library investments problems whether it is about subscription to the e-editions bought by the library or those created by digitizing items of the own holdings. Some experiences related to the acquisition of the e-publications in France, Switzerland and Serbia, with special attention to the consortium acquisition, are described. The problems of the acquisition growth on one side and inadequate use of the e-resources on the other side are presented, as well as user desires towards the contents of the e-resources and their access to uniform catalogue and interface. Student problems in information searching indicate the need for teachers and librarians to be included together in the user education. The author opposes the abundance of the e-publications offers to selectivity and pedagogic role of the librarians and libraries.

Key words: electronic publications, libraries, acquisition, use

Увод

Технолошки развој крајем 20. века условио је добро нам познату промену начина похрањивања различитих садржаја. Нови носиоци садржаја изменили су сам појам публикације коју је данас све теже дефинисати. Самим тим библиотекари се налазе пред изазовним задатком да корисницима пруже различите носиоце информација у њиховом најконформнијем облику, што је допринело наглој скоку популарности професије, пре свега у Сједињеним Америчким Државама. При том се мора признати да ни сами библиотекари често нису у току са правним нормама које одре-

ђују доступност публикација, заштитом ауторских права и финансијском оправданошћу набавке различитих врста публикација. Сва три поменута фактора налазе се, наиме, у фази транзиције: правна регулатива се стално усклађује са реалношћу, постоји колебање између стандардних ауторских права и врло јаког покрета за формирање отворених архива, а цене електронских публикација нису стандардизоване и у највећем броју случајева зависе од мукотрпног ангажмана библиотекара у преговорима са различитим дистрибутерима.

С друге стране, пред библиотекарима је занимљива улога да електронске публикације уклопе у захтеве своје младе, електронским публикацијама наклонене публике, а да јој притом не ускрате ни традиционалне изворе информација.

Само електронско издаваштво, притом, веома је разнолико и необично. Подсетимо се да је за настанак ове врсте публикација понекад довољно имати идеју и компјутер, који обавља занатско-технички део посла, док се дистрибуција може обавити преко електронске поште. Електронски часописи постали су стандардизовани и дигитализују се комплетна стара издања. С друге стране, постављени су и стандарди за скенирање и индексирање штампаних књига. У свету хибридних библиотека библиотекари балансирају између очувања класичног штампаног књижног фонда који још увек није успео да нађе адекватну замену у постојећим машинским облицима и навирања публикација у електронској форми са (не)ограниченим роковима трајања и условима коришћења. Они пропагирају нове медије, али и доприносе њиховом усавршавању тако што стварају све захтевније кориснике.

Дефиниција и врсте електронске књиге

Најопштија дефиниција електронске књиге јесте да је то било каква врста публикације која је доступна преко било ког електронског медија. Она може бити похрањена на сасвим различитим медијима и у складу са развојем технологије биће неопходно њено пребацивање са једног на други носилац информације, ради уштеде простора и могућности коришћења на што савременијим уређајима. У том смислу може бити речи да ће библиотеке у будућности бити задужене за трансфере знања са једног на други технолошки ниво унедоглед.

Може се, најпре, направити разлика између публикација које су најпре објављене у штампаној верзији, публикација које су објављене паралелно у штампаној и електронској верзији и публикација које су искључиво објављене на неком електронском медију (постоје заговорници да се електронском публикацијом има сматрати искључиво ова последња врста).

С друге стране електронске публикације могу бити умножене на статичним носиоцима информације или бити доступне преко мреже; могу бити сасвим налик на књигу или садржати све могуће елементе мултимедија.

Електронске публикације, коначно, могу бити комерцијалне (*netLibrary*, *ebrary*, *Oxford Reference Online*), бесплатне и доступне за коришћење уз одређене услове.

Издавање књига и е-књига

Већина издавача, иако подржавају употребу технологије за промоцију и израђује изванредан број електронских књига, слаже се са Полом Остером у констатацији да би оно што називамо «класичном» књигом, чак и да је изумљено данас, представљало револуционарну технологију због своје преносивости, јефтиноће, трајности и удобности за коришћење.⁽¹⁾

Електронске верзије часописа датирају с краја осамдесетих година прошлог века, али су електронски доступне књиге много каснијег датума. Неспорно је да је њиховом ширењу у први мах допринела могућност коју су сујетни писци добили да своја дела презентирају широј јавности онда када то не би успели на традиционалан начин. Тек касније су се већ афирмисани издавачи

форми (ОУП, Принстон УП, Шпрингер, Елзеvir и други) определили да своје публикације понуде и у електронској верзији. Број електронских издавача експоненцијално је растао, а отварале су се нове могућности за кориснике, ауторе и издаваче. Појавили су се и сајтови са бесплатним приступом и они који охрабрују читаоце да упуте повратну реакцију. Јединствено својство ове врсте публикација у виду могућности коментарисања, «дописивања» књиге и «дописивања» са аутором, које је у самом зачетку електронског издаваштва навођено као значајна предност једноставно није заживело. Али зато електронске публикације бар теоретски омогућавају библиотекама да корисницима понуде двадесетчетворочасовну доступност са било ког места, те стални увид у публикацију без обзира да ли је неко други користи у исто време. Са друге стране, стално је присутна и нека врста отпора према овој врсти публикација, будући да технологија још није на ступњу који би омогућио дуже и конформније читање. Стога се данас и за велики број штампаних издања прави резиме, даје попис садржаја или чак омогућава приступ једном делу књиге преко веб странице издавача или неког од сервиса попут Google book-a у циљу поспешивања продаје.

Електронско издаваштво данас јесте сегмент са најбржим растом у оквиру издавачке продукције. Према подацима IDPF-а 18 издавача који су учествовали у анкети пријавило је пораст прихода у 2005 од 23% у односу на претходну годину, и пораст броја објављених наслова од 20%. У 2005. према овој анкети, у којој су између осталих учествовали John Wiley & Sons, Inc., McGraw-Hill, Pearson Education и Random House, продато је 1.692.964 електронских књига у вредности од 11.875.783 \$. (2)

Треба напоменути да, упркос сталним напорима установљавања стандарда за електронске публикације, и даље опстају бројни некомпатибилни формати, који се често деле на библиоцентричне (који чувају традиционалне карактеристике књига) и техноцентричне (који инсистирају на интерактивности и хиперлинковима који их повезују са екстерним изворима информација). Већ поменути IDPF (International Digital Publishing Forum), раније OeBF (Open eBook Forum) је удружење низа издавача, компанија за производњу хардвера и софтвера, дистрибутера, библиотека, образовних институција и свих оних организација које имају за циљ промоцију електронских књига, које посебну пажњу посвећује стандардизацији формата у коме ће оне бити доступне.

У сталном су успону и технологија која се развија за заштиту ауторских права, као и различити пакети за електронску заштиту публикација. Све чешће се, налик на електронске часописе, и електронске књиге набављају путем претплата и лиценци било да је реч о појединачном наслову или пакету публикација неког од реномираних издавача. Као и код часописа, у случају да су купци библиотеке, присутне су и временске лиценце и лиценце по броју крајњих корисника.

Електронска издања библиотека и електронска издања у библиотекама

Први сегмент који је дигитализован и преко библиотека стављен на располагање корисницима јесу колекције дела за која су истекла ауторска права, као што је на пример Eighteenth Century Collections са 150 000 најразличитијих докумената (33 милиона страница) из осамнаестог века. Посебна пажња посвећена је и дигитализацији културне баштине коју често спроводе и саме библиотеке, као што је то случај са француском колекцијом Gallica за чију је израду задужена француска Национална библиотека. Ова колекција је доступна бесплатно преко интернета за разлику од «дигитализованих збирки» које Национална библиотека такође израђује, али се због ауторских права могу консултовати само под тржишним условима. Учесће библиотека у дигитализацији не треба да чуди јер су од најранијих времена чувале писану реч без обзира на медиј на коме је била похрањена. Комерцијализација дигитализованих збирки скоријег је датума, али је њено појављивање сасвим разумљиво с обзиром на својеврсну «глад за информацијама» нових, са интернетом одраслих, генерација и огромних потенцијала реномираних библиотека.

Инвестирање библиотека у електронске публикације није увек оправдано у смислу да се паралелно са дигитализацијом коју по правилу финансира држава мора ићи са интензивним образовањем корисника за коришћење ове врсте публикација, те прикладном маркетиншком акцијом. Такође треба у неким случајевима упозорити кориснике на различите типове ауторских права којима су заштићене електронске књиге.

Децембра 2005. више од 80 учесника се окупило на скупу «Студенти и електронска документација» који је организовао Универзитет Артоа (3) да би суочили своја виђења о квалитету електронских докумената, употреби и улози коју имају библиотекари и предавачи на универзитетима. Према једном од учесника, Клоду Жолију, универзитетске библиотеке у Француској су 2000. у својим фондовима имале један наслов у електронској форми наспрам три класична, а већ 2004. ситуација је била обрнута. Учешће у набавци у истом периоду је дуплирано и порасло је са 9 на 18%.

Упркос овом спектакуларном обрту и бројности нових докумената у електронској форми присутна је и њихова неадекватна искоришћеност, те неприступачност ширем кругу корисника. Највећи део приновљених публикација овог типа пре свега је намењен постдипломцима и истраживачима, а студенти редовних студија који чине већину корисника немају за њима потребу. Посебне критике претрпеле су управо набавке које се односе на тзв. електронске књиге због веома селективне набавке која је готово искључиво бивала усмерена на дела из области природних наука. Критиковани су и франкофони издавачи електронских књига и то управо од стране Изабел Антони, представнице групе Carel (француског конзорцијума јавних библиотека за набавку електронских извора).

Такође је примећено да су врло неуједначени критеријуми за мерење степена искоришћености електронских публикација. Што се тиче презентације доступног материјала према тамошњим анкетама највећи број корисника жели приступ публикацијама преко јединственог каталога налик на онај који пружа Amazon, са резимеима и фотографијама и јединствен интерфејс налик на Google. Неискоришћеност електронских књига спрам великог учешћа у тренутној набавци управо се тумачи тиме што овакав интерфејс није направљен. Коначно, библиотекари увиђају да набавка ове врсте публикација према комерцијалним ценама нема своје оправдање када се упореди са статистикама коришћења, а све док презентација ове врсте материјала не буде усклађена са очекивањима корисника. Тек када буду оформљени одговарајући портали и када се корисници обуче за коришћење докумената са слободним приступом имаће смисла куповина комерцијалних продуката. Осим тога, ни сама организација простора на универзитетима није још прилагођена коришћењу ове врсте публикација. Проблем су и опрема и инфраструктура, па чак и приступ када се корисник налази ван седишта универзитета.

Франсоаз Года из Bibliothèque publique d'information (BPI) из Париза сматра да када је реч о овим проблемима треба уважити мишљење корисника и избећи библиотечарску логику. Корисника навикнутог на «буку» коју добија при претраживању преко интернет претраживача обесхрабрује када при претраживању базе електронских публикација доступних у библиотеци не добије податке због прецизног индексирања и класификације доступних публикација. Закључак скупа у вези са овим питањем био је да и наставно и библиотечко особље морају одиграти улогу медијатора при обучавању студената да се користе овом врстом публикација.

Набавка путем конзорцијума – примери Француске и Швајцарске

Будући да је у огромном порасту потражња за комерцијалних базама података и електронским публикацијама, француске библиотеке су покушале да форсирају кооперативни приступ овом послу. Разлози за такав приступ нису искључиво финансијске природе – понекад и једна библиотека може испословати повољнију цену за неку базу података која јој је од значаја. Коопе-

ративност је превасходно пожељна ради уштеде у времену при селекцији, коју обавља већи број библиотекара у кратком временском периоду, и попушта који се односе на услове коришћења (већи број индивидуалних корисника, дуже трајање лиценци). Коначно, један број библиотека на овај начин решава проблем што постоји потражња за одређеним електронским публикацијама, а особље није у стању да систематизује и каналише ову потражњу. Од француских конзорцијума, најстарији и најпознатији су Carel (Consortium pour l'Acquisition de Ressources Électronique en Ligne) и Couperin (Consortium Universitaire de Publications Numériques). Први је настао на иницијативу BPI, највеће јавне библиотеке Париза, и намењен је углавном општинским и обласним библиотекама. Други, који датира од 1999, заснован је на потреби универзитетских библиотека да уједине своја средства ради набавке свих врста електронских публикација због тадашњег наглог скока цена ове грађе. Данас овај конзорцијум има скоро 200 чланова и испословао је преко 130 уговора за неколико хиљада наслова из свих области знања. Занимљиво је напоменути да и после шест пуних година његовог функционисања постоји низ питања у вези са архивирањем података и одржавањем сервиса која нису до краја решена.

Због пословичне организованости занимљив је принцип рада конзорцијума за набавку универзитетских библиотека Швајцарске. (4) Избор у оквиру овог конзорцијума врши се у принципу на следећи начин: прву селекцију чини група експерата библиотека чланова конзорцијума, затим је ревидирају, с једне стране, управа конзорцијума, а са друге, саме библиотеке, на основу стратешких смерница посебног тела (не нужно библиотекарског) које врши анкетирање и сондажу тржишта. Основни захтеви свде се на савршен технички квалитет и научни карактер публикација, финансијски споразум који је повољнији од збира појединачних претплата заинтересованих библиотека и могућност мрежног приступа, као и заинтересованост већег броја библиотека за набавку одређених наслова. Управа овог пројекта и централни биро који њиме управља дефинишу оперативну оријентацију организујући и координишући заједничке лиценце за електронске изворе информација при чему су дужни да анализирају потребе за електронским публикацијама високошколских установа, обављају пријем предлога за набавку, тестирају производе, прикупе понуде и испослују лиценце код добављача. С друге стране, они организују и техничку инфраструктуру да би ове публикације биле доступне у мрежи, било да је реч о централној или локалној (што зависи од одредаба појединачног уговора) и праве статистике коришћења свих набављених публикација. Ваља напоменути да је централни биро одређен на основу конкурса у једној високошколској библиотеци у Цириху. Овај конзорцијум сачињавају оснивачи, а то су библиотеке свих високошколских установа и националне библиотеке и придружени чланови. Придружен члан може постати свака јавна библиотека, музеј, институт, државна институција, болница.

Овакав вид обједињене набавке путем конзорцијума КоБСОН функционише у Србији још од 2003. (сама иницијатива датира из 2001.) када су на располагање корисницима стављене периодичне публикације. Од прошле године преко овог сервиса постале су доступне и монографске публикације. Према подацима са сајта, поред првог пакета електронских књига у оквиру сервиса Engineering Village, доступни су и сервиси Springer-Link, Hein Online и Cleveland Medicine Index. Као представник у преговорима са издавачима и финансијером – Министарством за науку, технологију и развој Републике Србије - функционише Народна библиотека Србије. Финансијер директно регулише сва плаћања, за разлику од горе наведених конзорцијума који из својих буџета издвајају средства за заједнички фонд.

Нека друга библиотека

Сурова реалност домаћих библиотека данас јесу ниске плате које резултирају негативном кадровском селекцијом и непостојање буџетске ставке за набавку књига што има за последицу осипање фонда и немогућност избора грађе, била она електронска или не. У обиљу понуде елек-

тронских публикација и поплави нових технологија понекад се намеће визија библиотекара будућности, као оних који су задужени да купе (чиме?) и класификују (како?) електронске публикације – визија која доводи у питање опстанак професије у овим условима. У геометријској прогресији доступних електронских материјала ни комерцијални сервиси ни отворени архиви не могу надоместити селективност понуде електронске грађе нити педагошку улогу у савладавању нових носилаца информација и њихове рационалне искоришћености које су својствене библиотеци. А то је најјачи аргумент у борби за опстанак библиотекарства данас и овде.

Литература

1. Words Printed on Pages Still Sell Well у New York Times, 15 април, 2006 - интервју Кена Јаворовског са Стивеном Риђиом, извршним директором ланца Barnes & Noble
2. Према подацима са сајта www.idpf.org
3. Agnès de Saxce: Les étudiants et la documentation électronique, BBF, 2006, t.51, num.2, str.67-68
4. <http://lib.consortium.ch/index.php>